

БЫРГ
09
К-97

Кыргыз или
или жакы алфа
кыч жана орфогра
фиясы.

1940

КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ЖАНА ЖАЗУУСУНУН ИЛИМ
ИЗИЛДӨӨ ИНСТИТУТУ

Р 49 кыр.
Н 766
402/5

Кыр 2
09
К-97

Кыргыз тилинин жаңы алфавити жана орфографиясы

Баасы 40 т.

КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ЖАҢЫ АЛФАВИТИ ЖАНА ОРФОГРАФИЯСЫ.

Лениндик—Сталиндик улут саясатын ырааттуу түрдө жүргүзүүнүн натыйжасында жана Ленин—Сталин партиясынын жолбашчылыгы алдында Кыргызстан баштагы падышалык колониядан социалисттик айыл чарбасы бар, өөрчүп жаткан өнөр жайлары, маданияты менен искусствосу бар жаркыраган социализм өлкөсүнө айланды.

Улуу Октябрь социалисттик революциясына чейин Кыргызстанда кыргыз тилинде окутулган бир да мектеп болгон эмес, сабаттуу кыргыздардын (арап алфавити боюнча сабаты ачылгандардын) саны 2% ке аран жеткен.

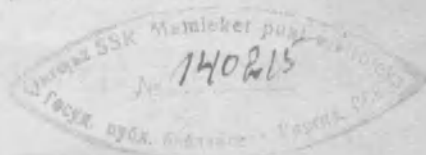
Бүгүнкү күндө болсо, Социалисттик Кыргызстанда толуп жаткан орто мектептери, бир топ жогорку окуу жайлары, илим изүүлдөө мекемелери бар.

Сталиндик Конституцияга жеткирген социализмдин салтанаты элдин маданий денгээли жана таламдары өсүү менен искусствосу дүркүрөп өөрчүү менен белгиленди.

Улут интеллигенциясынын кадырлары күн санап өсүп жатат жана алар социалисттик экономикасынын алдынкы адамдары менен бирге маданият курулушу жагынан да, өздөрүнүн жогорку даражадагы чеберчилигин да көрсөтүп жатышат.

Ушуга жараша эл чыгармаларынын („Манас“, „Семетей“ сыяктуу эпостордун жана кыргыз фольклорунун башка түрлөрүнүн) байлыктарын табуу жана пайдалануу эсебинен да, кыргыз тилинен толуп жаткан советизмдер, интернационалдык сөздөр жана терминдер менен байыткан орус тилине айкалыштыруу эсебинен да баюу жолу менен жүрүп олтуруп, кыргыз адабий тили өзү да өзгөртүүлөрдү башынан өткөрүп олтурат.

Улуу Октябрь социалисттик революциясына чейин Кыргызстандын өз жазуусу да, өз мектеби да болгон эмес.

1924-жылда, Орто Азияны улут чек араларына бөлгөндөн кийин гана, кыргыз тилинин өзгөчөлүктөрүнө жараша арап алфавити колдонулган.

Бирок арап жазуусу калын көпчүлүккө барып жетпеген, анткени—ал жазуу жагынан өтө татаал болгон, кыргыз тилинин өзгөчөлүктөрүн айкындап көрсөтө албаган жана анын өсүшүнө тоскоолдук кылган.

Арап жазуусун бай-манаптар жана мусулман молдолору көпчүлүктүн акылдарын карангылатуунун куралы катарында пайдаланышкан. Кыргыз тилинин өзгөчөлүктөрүнө жараша 1924-жылдан тартып колдонула баштаган арап алфавити адегенде эле жарамсыз болуп чыккан жана аны башка алфавит менен алмаштыруунун зарылдыгы билинген.

1928-жылда Кыргызстандагы мамлекеттик алфавит деп, латынь графикасына негизделген алфавит алынган.

Латындештирилген алфавитти киргизүү өз убагында эмгекчил кыргыздар арасында сабаттуулукту таратууга жардам берип, билим алуу үчүн жол ачып берди жана социалисттик маданияттын андан жогорку баскычына өтүүгө аларды даярдады.

Формасы жагынан улуттук жана мазмуну жагынан социалисттик кыргыз элинин маданияты Советтер Союзундагы башка элдердин социалисттик маданияттары менен жана, көбүнчө, падышачыл Россиядагы эзилген элдерге, Ленин—Сталин партиясынын жолбашчылыгы алдында капитализм кулдугунан кутулуп, өзүнүн эркин жана бактылуу турмушун өз колуна алууга жардам берген улуу орус элинин алдынкы социалисттик маданияты менен бекем байланышат.

Ленин менен Сталиндин түп нускалары орус тилинде жазылган, орус тилинде көркөм адабияты жана илимдин бай адабияты түзүлгөн, орус тилинин өзү болсо, көпчүлүктү интернационалдык жол менен тарбиялоонун күчтүү куралы жана СССРдин элдеринин сталиндик достугун ого бетер чыноонун жолу болуп калды.

Ошондуктан Кыргызстандын эмгекчилери орус тилин үйрөнүүгө кызыккандыктарын жана өз жазмасын орус алфавитинин негизинде түзүүнү каалагандыктарын билдиришти.

Латындештирилген алфавити өз маанисин жоготуп жана ага салыштырганда орус алфавити эбегейсиз чон

артыкчылыктарды ичине алат, ал орус тилин үйрөнүү процессин женилдетет жана полиграфиялык базаны өөрчүтүү жагынан чоң артыкчылыктарды берет.

Орус алфавитине өтүүнүн өзү кыргыз тилиндеги айтылыш өзгөчөлүктөрүн, албетте, өзгөртпөйт, маселе ошол өзгөчөлүктөрдү айтып берүү формада гана турат.

Эрежелердин ушул жыйынтыгында жарияланган жаңы алфавит төмөнкү принциптерде түзүлгөн:

1. Орус алфавити толук бойдон пайдаланылып, анын тамгаларынын окулушундагы жалпы эрежелери сакталган.

2. Кыргыз тили үчүн, атайын болгон үндөрдү берүү үчүн, орфографиялык амалдары пайдаланылып жана орус графикасынын негизинде түзүлүп, тиешелүү формаларды берүү үчүн, СССРдеги башка элдер да кабыл алынган кошумча тамгалар пайдаланылат.

3. Орус алфавитинин тамгалары кыргыз жана орус тили үчүн, пайдалануунун бирдиктүү принциптери сыяктуу, советтик жана интернационалдык сөздөрдү кыргыз жана орус тилдеринде бирдиктүү түрдө жазуу кабыл алынат. Орфография жагынан алганда, эрежелердин бул жыйынтыгына унгу сөздөрдүн жазылышы, мүчөлөрдүн унгу сөздөр менен айкалышуу маселелери иштелип чыгылган, айырым сөздөрдү кайсы бир убактарда эки түрдө жазуу кошумча болуп киргизилген жана „апкел“, „жазып-атат“ сыяктуу татаал этиштердин кыскартылган формасына (толук формасын пайдалануу менен катар) жол берилет.

І ГЛАВА

ОРУС ГРАФИКАСЫНЫН НЕГИЗИНДЕ ТҮЗҮЛГӨН ЖАҢЫ КЫРГЫЗ АЛФАВИТИ.

§ 1. Орус графикасы негизинде түзүлгөн жаңы кыргыз алфавити орус алфавитинин толук составын пайдаланып жана кыргыз тили үчүн, атайын болгон үндөрдү көрсөтүүчү үч тамга кошулат.

Алфавиттин составы, тамгалардын тартиби, латындаштырылган алфавитке алардын туура келиши төмөнкүчө белгиленет:

№ №	Тамгалар		Алардын латын аштырылган алфавитке туура келиши.	Тамгалардын аттары	№ №	Тамгалар		Алардын латын аштырылган алфавитке туура келиши.	Тамгалардын аттары.
	Басма түрү	Жазма түрү				Басма түрү	Жазма түрү		
1	Аа	Аа	а	а	19	С с	С с	s	эс
2	Бб	Бб	в	бе	20	Т т	Тт	t	тэ
3	Вв	Вв	v	ве	21	Уу	Уу	u	у
4	Гг	Гг	g, ɔɪ	ге	22	Фф	Фф	f	эф
5	Дд	Дд	d	дэ	23	Хх	Хх	x	ха
6	Ее	Ее	je, e	е	24	Цц	Цц	ts	це
7	Ёё	Ёё	je	ё	25	Чч	Чч	c	че
8	Жж	Жж	ç, z	же	26	Шш	Шш	ş	ша
9	Зз	Зз	z	зэ	27	Щщ	Щщ	şç	ща
10	Ии	Ии	i	и	28	Ъ	ъ	-	АЖЫРАТУУ БЕЛГИСИ
11	Йй	Йй	j	й	29	Ыы	Ыы	ь	Ы
12	Кк	Кк	k, q	ка	30	Ь	ь	-	ЖУМШАРТУУ БЕЛГИСИ
13	Лл	Лл	l	эл	31	Ээ	Ээ	e	э
14	Мм	Мм	m	эм	32	Юю	Юю	ju	ю
15	Нн	Нн	n	эн	33	Яя	Яя	ja	я
16	Оо	Оо	o	о	34	Өө	Өө	ö	ө
17	Пп	Пп	p	пе	35	Уу	Уу	u	у
18	Рр	Рр	r	эр	36	Ң	Ң	ñ	ың

§ 2. Тамгалардын аттары алардын орус алфавитиндеги аттарына жараша белгиленет.

з жана **ь** (твердый и мягкий знаки) үчүн „ажыратуу белгиси“ (**з**) жана „жумшартуу белгиси“ (**ь**) деген атамалар киргизилет.

н менен **ң** ажыратуу үчүн **н** тамгасына **ы** кошулат (**н** тамгасы **ын** деп, **ң** тамгасы **эн** деп айтылат).

§ 3. Орус жана кыргыз алфавитиндеги цифралык мааниси бирдей болууну сактоо максатында, алфавиттеги катар тартиби орустуку менен бирдей болуп кала берет, кошумча тамгалар алфавиттин аягына төмөнкү тартипте киргизилет: **ө, ү, ң**.

§ 4. Айрым тамгаларды колдонуу төмөнкү эрежелерге багынат:

1. **е** тамгасы сөз башында, үндүүлөрдөн кийин жана ажыратуучу белгилерден кийин төмөнкү айкалышка туура келет:

*Европа — Jevropa,
Киев — Kijev,
съезд — sjezd,
Мольер — Moljer.*

Үнсүздөрдөн кийин бул тамга латындештирилген алфавиттеги **е** тамгасына туура келет: *терек (terek), деди (dedi)* ж. б.

2. **э** тамгасы сөздүн башында жана үндүүлөрдөн кийин латындештирилген алфавиттеги **е** тамгасын белгилөө үчүн колдонулат: *экен (eken), эки (eki), аэроплан (aeroplan)* ж. б.

3. **ё, ю** жана **я** тамгалары сөздүн башында, үндүүлөрдөн кийин жана ажыратуучу белгилерден кийин йоташтырылган **о, у** жана **а** тыбыштарын (башкача айтканда **jo, ju, ja** фонемаларын) берет: *ёлка (jolka), союз (sojuz), Юпитер (Jupiter), ядро (jadro)* ж. б. Үнсүздөрдөн кийин алар үнсүздөрдү ичкертүү үчүн жана **о, у, а** тыбыштарын берүү үчүн колдонулат: *слёт (sljot), бюро (vjuro), Брянск (Brjansk)* ж. б. Бул учурда **ё, ю, я** тамгалары кыргыз тилине орус тили аркылуу кирген сөздөргө колдонулат.

4. **жс** тамгасы **ç** маанисинде колдонулат (**çoq—жок, есе —эже** ж. б.), айрым учурларда — *журнал, жюри*, жана башка тилдер аркылуу кирген энчилүү аттарда, ми-

салы, Жуковский, Жан-Жак Руссо ж. б. *з* -ге туура келет.

Орус тили аркылуу кыргыз тилине кирген сөздөрдө *дж* айкалышы эреже катарында, орус орфографиясынын *дж* жазылуу түрүндө берилет: *джермпер* ж. б.

5. *к* жана *г* тамгалары ичкес үндүүлөр (*э, е, и, ө, ү*) менен бир муунда болгондо, латындыштирилген алфавиттин *к* жана *г* тамгаларына туура келет:

<i>эки</i> — <i>eki</i> ,	<i>көл</i> — <i>köl</i> ,
<i>кир</i> — <i>kir</i> ,	<i>күн</i> — <i>kün</i> ,
<i>ким</i> — <i>kim</i> ,	<i>экен</i> — <i>eken</i> ,
<i>эгин</i> — <i>egin</i> ,	<i>келген</i> — <i>kelgen</i> .

Жоон үндүүлөр (*а, ы, о, у*) менен бир муунда болгондо, *к* жана *г* тамгалары латындыштирилген алфавиттеги *q* жана *qj* тамгаларына туура келет:

<i>кол</i> — <i>qol</i> ,	<i>ак</i> — <i>aq</i> ,
<i>кызыл</i> — <i>qyzyl</i> ,	<i>чыгыш</i> — <i>syqyş</i> ж. б.

Кыргыз тилине орус тили аркылуу кирген сөздөрдө *к* жана *г* тамгалары жоон үндүүлөр алдында латындыштирилген алфавиттеги *к* жана *г* тамгаларына туура келет:

<i>колхоз</i> — <i>kolhoz</i>	(<i>qolhoz</i> эмес),
<i>комитет</i> — <i>komitet</i>	(<i>qomitet</i> эмес),
<i>гавань</i> — <i>gavan</i>	(<i>qavan</i> эмес),
<i>газ</i> — <i>gaz</i>	(<i>qaz</i> эмес).

6. *ш* жана *ц* тамгалары кыргыз тилине орус тили аркылуу кирген сөздөрдө колдонулат жана бир муунда *шч* жана *тс* (*шс* жана *тс*) тамгаларынын туташ айкалыштары берилет: *Щедрин* (*Şcedrin*), *Цеткин* (*Tsetkin*), *облигация* (*obligatsija*) ж. б.

Эскертүү. *ш* менен *ч*, же *т* менен *с* тамгаларынын айкалыштары коңшулаш муундарда *шч* жана *ц* аркылуу берилбейт, анда мындай жазуу керек: *ишчи*, *жумушчу* (иши, жумушу эмес), *атсыз* (ацыз эмес).

7. *з* (твёрдый знак) менен *ь* (мягкий знак) тамгалары кыргыз тилине орус тили аркылуу кирген сөздөрдө колдонулат. *з* тамгасы ажыратуу мааниде колдонулат: *свезд*

(sjezd), *объект* (ovjekt) ж. б. **ъ** тамгасы эки мааниде колдонулат:

а) ажыратуучу белги катарында, мисалы: *почтальон* (postaljon), *Мольер* (Moljer) сыйяктуу сөздөрдө;

б) жумшартуу белги катарында, мисалы: *Горький*, *декабрь* сыйяктуу сөздөрдө.

8. Кошумча болуп алынган **ң**, **ө** жана **ү** тамгалары латындештирилген алфавиттеги **ñ**, **ö**, **ü** тамгаларына туура келет (**ң=ñ**, **ө=ö** **ү=ü**): *таң*—*tañ*, *көл*—*kөл* ж. б.

§ 5. Созулма үндүүлөр эки бирдей үндүүнүн катар жазылуу менен берилет: **аа**, **ээ**, **оо**, **өө**, **уу**, **үү**: *аары*, *ээр*, *тоо*, *бирөө*, *элүү*, *түрдүү* ж. б.

Созулма **оо** же **уу** тамгаларынын **й** тамгасы менен айкалышы төмөнкүчө берилет:

а) **јоо** тыбыштарынын айкалышы **ёо** аркылуу берилет: *таёо* (tajoo), *боёо* (vojoo) ж. б.

б) **јуу** тыбыштарынын айкалыштары **юу** аркылуу берилет: *коюу* (qojuu), *союу* (sojuu) ж. б.

Эскертүүлөр. 1. Катары менен жазылган **ее** тамгасы созулма **е** ни берүү үчүн колдонулбайт.

2. **јөө**, **јуу** айкалыштары жалпы негизде **йөө**, **йүү** аркылуу берилет: *сүйүү* (syjuu).

§ 6. **ь**, **ъ** жана **ң** тамгаларынан башка тамгалар эки түрдүү—чон (баш тамга) жана кичине болуп жазылат.

Созулма үндүүлөр баш тамга катарында биринчи тамгасы баш тамга менен, экинчи тамгасы кичине тамгасы менен жазылат: *Аалы*, *Ээр*.

II ГЛАВА.

УҢГУЛАРДЫН ЖАЗЫЛЫШЫ.

§ 7. Унгу сөздөрдө жоон жана ичке тыбыштардын, эрин жана ачык үндүү тыбыштардын айкалыштарын, ошону менен бирге бир муунда катар келген бир топ үнсүздөрдүн айкалышын жазууга жол берилет: *тажрыйба*, *тартип*, *Минск* ж. б.

§ 8. Жумшак үнсүздөр менен бүткөн жана орус тили аркылуу кирген сөздөрдө аяккы жумшак үнсүзү сакталат: *митинг*, *парад*, *Воронеж* ж. б.

§ 9. Кыргыз тилине орус тили аркылуу кирген сөз-

дөр орус адабий тилинде кандай жазылса, кыргыз тилинде да так ошондой жазылат. Төмөнкүдөй жазылат: *колхоз, совхоз, транспорт, звено, съезд, завод, суд, квартира, январь* ж. б. Кыргыз тилине көптөн бери кирип калган төмөнкү сөздөрдү эки түрдө жазууга жол коюлат:

<i>самовар</i>	жана <i>самоор,</i>	<i>чайник</i>	жана <i>чайнек,</i>
<i>стол</i>	жана <i>үстөл,</i>	<i>картошка</i>	жана <i>картөшкө,</i>
<i>бутылка</i>	жана <i>бөтөлкө</i>	<i>сундук</i>	жана <i>сандык,</i>
<i>карандаш</i>	жана <i>карындаш,</i>	<i>булка</i>	жана <i>бөлкө.</i>

§ 10. Кыргыз адабий тилинде ат атоочтордун барыш жөндөмөсүнүн төмөнкү формалары колдонулат: *мага, сага* (маа, саа эмес); шилтеме ат атоочторду эки түрдүү жазууга жол коюлат: *бу* (*бул*), *ошо* (*ошол*), *ушу* (*ушул*), *тиги* (*тигил*).

§ 11. Бир маанидеги кош жана кошмок унгу сөздөрдүн жазылышы төмөнкү эрежелерге багынат:

1. Кыргызстандын территориясындагы эл орношкон жерлердин, колхоздордун, совхоздордун, шаарлардын, көлдөрдүн, капчыгайлардын энчилүү географиялык кыргызча аттарын көрсөткөн кош жана кошмок унгу сөздөр, төрт сөздөн—*Каракол, Атбашы, Карабалта, Карасуу*—дегендерден башка, дефис (туташтыруучу сызыкча) менен жана баш тамгадан жазылат: **Жалал-Абад, Кызыл-Суу, Жети-Өгүз, Чоң-Сары-Булак, Кетмен-Төбө** ж. б.

Эскертүү. Башка энчилүү географиялык атамалар орусча жазылышына жараша жазылат.

2. Жалпы атоочтордон эки гана сөз бирге жазылат: **жолбашчы, бүткүлсоюздук**. Ар бир бөлүгү өзүнчө колдонула турган башка кошмок унгу жалпы атоочтор айырым жазылат: **темир жол, беш жылдык төр ага**.

3. Кош сөздөр дефис менен жазылат: *бала-бакыра, мал-сал, кетмен-сетмен, үйүз-бүйүз* ж. б.

4. Күчөтмө сын атоочтор унгу менен бирге жазылат: *сапсары, аппак, кыпкызыл*.

5. Адамга, айбанга берилген аттар бирге жазылат: *Акматабек, Сарала*.

6. Сөздөрдүн төмөнкү тобун эки түрдүү кылып жазууга жол коюлат:

а) шилтеме ат атоочтордун жана жардамчы *этип* деген сөздүн айкалыштары н: *аны этип (антип)*

муну этип (минтип), ошону этип (ошентип) ж. б.

б) татаал этиштерди: алып бар (алыпар), апар, алып кел (апкел), бара жатат (баратат), жазып жатат (жазыпатаат).

§ 12. Жардамчы сөздөр айрым жазылат: *өтө жакшы; жазган эле; ат да, уй да бар.*

Эскертүү. *экен* жана *эле* деген жардамчы сөздөр, суроо мүчөсү *бы*-га бүткөн сөздөр менен айкалышканда, бул *-бы* мүчөсү уңгу сөздөн үзүлүп кетип, жардамчы сөздөр менен кошулуп жазылат, анын *ы* тамгасы түшүп калат жана ар дайым (каткалаң үнсүздөрдөн кийин да) жумшак *б* тамгасы сактап калат: *барбы экен* дегенди *бар бекен* деп жазуу керек же болбосо *атпы эле* дегендин ордуна *ат беле* деп жазуу керек ж. б.

§ 13. Жанаша айтылган эки сөздүн биринин аягы үндүү болуп жана экинчи сөздүн башкы тыбышы да үндүү болгон сөздөрдү айтканда, байкала турган бир үндүүнүн түшүп калышы жазууда берилбейт:

Жазылат:

*кара ат,
ала элек,
таба албадым,
жалпы иш,*

Жазылбайт:

*карат,
алалек,
табалбадым,
жалпыиш.*

Ш Г Л А В А

УҢГУ МЕНЕН МҮЧӨНҮН ЖАЗЫЛЫШЫ.

§ 14. Орус тили аркылуу кыргыз тилине кирген сөздөр төмөнкү белгилер боюнча орус орфографиясынын формасында жазылат:

а) унгунын аягында *ь* тамгасы (жумшартуу белгиси) сак талат:

Гоголь + *га* = *Гогольге,*
область + *да* = *областьта;*
январь + *га* = *январьга.*

б) *-ск, -кт, -фт* менен бүткөн унгуларды өзгөрткөндө, айтылышында байкала турган уңгу менен мүчөнүн ортосундагы бириктирүүчү үндүүлөр жазылбайт:

нефть + *га* = *нефтьге;*
акт + *ны* = *актты.*

Эскертүү. Аягы үч үнсүз тамга менен бүткөн сөздөргө мүчө уланганда, мүчө менен унгунын ортосунда үндүү *и* тамгасы жазылат:

Минск+га=Минскиге,
Архангельск+га=Архангельскиге.

в) унгу сөздөрдөгү кош үнсүздөр сакталынат: *металл+лар=металлдар* (бирок *металдар* эмес).

Эскертүү. Унгу сөз эки *с* тамгасы менен аякталып, ага улануучу мүчө *с* тамгасы менен башталса, анда унгу дагы аяккы бир *с* тамгасы сыйлыгышып түшүп калат:

класс+сыз=класссыз (класссыз эмес),
прогрес+сыз=прогресссыз (прогресссыз эмес).

§ 15. *к, н* тамгалары менен аякталган жана бул үнсүздөрдүн алдында үндүүлөр турган сөздөргө үндүү тамга менен башталган мүчөнү улаганда, *к, н* тамгалары *г, б* тамгаларына өтүп кетет:

чык +ыш =чыгыш,
терек+ы =тереги,
кап +ы =кабы.

Эскертүү. Орус тили аркылуу кыргыз тилине кирген сөздөр да бул эрежеге баш иет: *ток +ы =тогу*

§ 16. *й* тамгасы менен аякталган унгу сөздөргө *е, а, о,* же *у* тамгаларын улаганда, *йе, йо, йа, йу* айкалыштары *е, ё, я, ю* аркылуу берилет:

кий—киебиз,
сай—саят,
кой—коёт.

Эскертүү. *й* тамгасынын ү же *ө* тамгалары менен айкалыштары *йү* жана *йө* түрүндө берилет:

күй—күйөө,
сүй—сүйө.

§ 17. Мүчө уланганда, унгу сөздүн аяккы жабык муундун үндүү тыбышы түшүп калуучу сөздөрдү эки түрдүү кылып жазууга жол берилет:

кийим+ы=кийими, кийми,
айыл+ы=айылы, айлы,
тыйын+ы=тыйыны, тыйны.

Эскертүү. Айтканда *-рын* муунунун *н* тыбышы кээ бир сөздөрдө *д* -ге өтүп кетет. Мындай сөздөр айтылышынча жазылат:

эрин +ы=эрди;
мурун +ы=мурды;
карын +ы=карды

§ 18. Унгу сөзгө мүчө уланганда, унгунын аяккы үндүүнүн түшүп калышы жазууда көрсөтүлөт:

эми + ки = эмки,
эки + оо = экөө;
сана + оо = саноо,
бала + лар = балдар.

§ 19. *м* же *п* менен буткөн жардамчы мүчөлүү этиштер айтылышынча жазылат:

чап + ып = чаап,
эм + ип = ээмп.
там + ып = таамп

§ 20. Унгу сөздөрдүн жазылышында (үндүүлөрдүн жана үнсүздөрдүн) артка ээрчишүү законуна жол берилбейт:

Жазылат: Жазылбайт:

экөө	өкөө
чачтуу	чаштуу
нанга	нанга
тузсуз	туссуз
түшсүн	түссүн

(Айрым жазганда жана мүчөнү улап жазганда да, унгу сөз өзгөрбөстөн кала берет).

IV. ГЛАВА

МҮЧӨЛӨРДҮН ЖАЗЫЛЫШЫ.

§ 21. *кеч*, *-еке*, *-ке*, *-сорой*, *-сымал*, *-сымак*, *гер*, *-кер*, *-гой*, *-пөз* мүчөлөрү, унгу сөзгө карабастан, өзгөрбөстөн дайыма бир түрдө жазылат: *энеке*, *атаке*, *айыпкер*, *кишисымал* ж. б.

§ 22. Созулма үндүүлөр төмөнкү мүчөлөрдө жазылат: *луу*, *-лүү*, *-оо*, *-өө*, *-уу*, *-үү*, *-ыраак*, *-ирээк*, *-ураак*, *-үрөөк*, *-раак*, *-рээк*, *-роок*: *балалуу*, *тоолуу*, *жакшыраак*, *жазуу*, *баштоо* ж. б.

§ 23. *г*, *к* үнсүз тамгалары мүчөлөрдө төмөндөгүчө жазылат:

а) үндүү же жумшак үнсүздөр менен буткөн унгудан кийин *г* жазылат:

ата + га = атага,	эл + га = элге,
эне + га = энеге,	ким + га = кимге,
айыл + га = айылга,	эмаль + га = эмальге

ж. б.

б) каткалаң үнсүздөр менен бүткөн унгудан кийин **к** жазылат:

таш + га = ташка; беш + га = бешке
күч + га = күчкө слёт + га = слёткө ж. б.

§ 24. Мүчөлөрдүн башындагы **л, н, д, б** тамгалары өзгөрөт жана төмөнкү эрежелердин негизинде жазылат: а) үндүүлөрдөн кийин **л, н, д, б** өзгөрбөйт:

бала + луу = балалуу,
ата + ны = атаны,
ата + да = атада,
ата + бы = атабы.

б) **й** дан башка жумшак үнсүздөрдөн¹ кийин **н** тыбышы **д** -ге өтөт; **д, б** тыбыштары өзгөрбөйт:

айыл + ны = айылды,
сай + ны = сайды,
айыл + да = айылда,
айыл + бы = айылбы.

в) **й** дан башка жумшак үнсүздөрдөн кийин мүчөнүн башындагы **л** тамгасы **д** ге өтөт:

айыл + лар = айылдар,
арыз + лар = арыздар,
шаар + лык = шаардык,

Бирок, *сай + лар = сайлар.*

Эскертүү. **р** менен бүткөн унгуларга уланганда, көптүк -лар мүчөсүнүн **л** тыбышы өзгөрбөйт: *шаар + лар = шаарлар*. Башка мүчөлөрдө **л** тамгасы жалпы эрежелер боюнча **д** -ге өтүп кетет:

шаар + лык = шаардык,
түр + лүү = түрдүү

г) каткалаң үнсүздөрдөн² кийин **л, н, д** тыбыштары **т**-ге, **б** тыбышы **п**-ге өтөт.

Мисалдар: *таш + лар = таштар;*

таш + ны = ташты;

таш + да = ташта;

таш + бы = ташпы,

кет + ба = кетпе.

§ 25. Мүчөдөгү үндүүлөр унгу сөздүн аяккы муундагы үндүүлөрдүн составына же унгу сөздүн аягында жум-

¹ Жумшак үнсүздөр: б, в, г, д, ж, з, й, л, м, н, р, ц.

² Каткалаң үнсүздөр: к, п, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ.

шартуу белгиси менен үнсүз тамга аркылуу билгизүүчү ичке үнсүздүн бар болушуна карата өзгөрөт.

Аягында жумшартуу белгиси менен үнсүз тамгасы жок унгу сөздөргө улануучу мүчөлөрдүн үндүүлөрү төмөнкү эрежелерге баш иет:

1. *а* үндүүсү:

а) *а, ы, у, я* жана йотташтырылган *ю* дан кийин өзгөрбөйт:

ата + *да* = *атада*,
кыш + *да* = *кышта*,
суу + *да* = *сууда*,
аяк + *да* = *аякта*,
союз + *да* = *союзда*.

б) *э, е, жана и* ден кийин *е* -ге өтөт:

эл + *га* = *элге*,
беш + *га* = *бешке*,
ким + *га* = *кимге*.

в) *о* жана йотташтырылган *ё* дон кийин *о*-го өтөт:

кол+*га*=*колго*,
объём+*га*=*объёмго*.

г) *ө, ү* жана йотташтырылбыган *ю* же *е* -дон кийин *ө*-го өтөт:

көл + *да* = *көлдө*,
күн + *да* = *күндө*,
слёт + *да* = *слёттө*,
аллюр+ *да* = *аллюрдө*.

2. *ы* үндүүсү:

а) *а, ы, я* дан кийин өзгөрүшсүз калат:

ата + *ны* = *атаны*,
жыл + *ны* = *жылды*,
астрономия+ *ны*=*астрономияны*.

б) *э, е, и* ден кийин *и* ге өтөт:

эл + *ны* = *элди*,
эне + *ны* = *энени*,
ким + *ны* = *кимди*.

в) *о, у* жана йотташтырылган *ё* менен *ю* дан кийин *у*-га өтөт:

кол + *ны* = *колду*,
туу + *ны* = *тууну*,
объём + *ны* = *объёмду*,

союз + ны = союздү.

г) ө, у же йотташтырылбаган ё жана ю дан кийин ү-гө өтөт:

көл + ны = көлдү,

күн + ны = күндү,

слёт + ны = слётту.

парашют + ны = парашютту.

§ 26. Аягында, үнсүз менен жумшартуу белгиси аркылуу көрсөткөн ичке үнсүз тамгасы бар унгу сөзгө уланганда, мүчөлөрдөгү *а* менен *ы* үндүүлөрү, унгуна аяккы муундагы үндүүлөрдүн составына баш ийбестен, *е* же *и* тамгаларына өтүшөт:

октябрь + га = октябрьге,

эмаль + га = эмальге,

Гоголь + га = Гогольге,

джоуль + га = джоульге,

июль + га = июльге;

октябрь + ны = октябрьди,

эмаль + ны = эмальди,

Гоголь + ны = Гогольди,

джоуль + ны = джоульди,

июль + ны = июльди.

Эскертүү. Январь жана февраль деген сөздөргө уланганда, мүчөдөгү жоон үндүү өзгөрбөйт.

Проверено 1941

Жооптуу редактор Бекжанов А.
Техредактор Милушев Ш. С.
Чигышына жооптуу Гайнуллин И.
Жооптуу корректор Касимов З.

Терүүгө, 3/VIII 40-ж. берилди. Басууга 24/VIII 40-ж. кол коюлду. Кагаздын форматы 60×92¹/₁₆. Бир басма табакта 48144 тамга.
Бардыгы 1 басма табак. Кыргызглавлит № 806.
Кыргызмамбас № 233. Заказ № 1225.
Тираж 12000+100.

Новый аппарат. организация
Кир 93.

союз + ны = союздү.

г) ө, у же йотташтырылбаган ё жана ю дан кийин ү-гө өтөт:

көл + ны = көлдү,

күн + ны = күндү,

слёт + ны = слёттү.

парашют + ны = парашюттү.

§ 26. Аягында, үнсүз менен жумшартуу белгиси аркылуу көрсөткөн ичке үнсүз тамгасы бар унгу сөзлөр уланганда, мүчөлөрдөгү **а** менен **ы** үндүүлөрү, унгуна аяккы муундагы үндүүлөрдүн составына баш ийбестен, **е** же **и** тамгаларына өтүшөт:

октябрь + га = окрябрге,

эмаль + га = эмальге,

Гоголь + га = Гогольге,

джоуль + га = джоульге,

июль + га = июльге;

октябрь + ны = октябрьди,

эмаль + ны = эмальди,

Гоголь + ны = Гогольди,

джоуль + ны = джоульди,

июль + ны = июльди.

Эскертүү. Январь жана февраль деген сөздөргө уланганда, мүчөдөгү жоон үндүү өзгөрбөйт.

Проверено 1941

Жооптуу редактор Бекжанов А.
Техредактор Милушев Ш. С.
Чигышына жооптуу Гайнуллин И.
Жооптуу корректор Касымов З.

Терүүгө, 3/VIII 40-ж. берилди. Басууга 24/VIII 40-ж. кол коюлду. Кагаздын форматы 60×92.1/16. Бир басма табакта 48144 тамга.
Бардыгы 1 басма табак. Кыргызглавлит № 806.
Кыргызмамбас № 233. Заказ № 1225.
Тираж 12000+100.

Новый аппарат. организация
Кир 93.